

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2022

A kutató neve	
Szabados János	
A kutatás témája	
Az Udvari Haditanács 1613. évre vonatkozó iratainak (ÖStA KA HKR Akten, 4 db doboz, 40–43.) darabszintű jegyzékbe vétele	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Ausztria, Bécs
intézmény(ek)	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
A kutatás ideje	
2022.07.01. – 2022.07.31.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
Az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv = ÖStA) Hadilevéltárában (Kriegsarchiv = KA) található Udvari Haditanács iratai (Hofkriegsrat Akten = HKR Akten) nem teljesen ismeretlenek a korszakkal foglalkozó szakemberek körében (legutóbb Pálffy Géza hívta rájuk fel a kutatás figyelmét¹), azonban az irategyüttes eddig valamiért elkerülte a korszakkal foglalkozó kutatók zömének figyelmét,² és inkább a Haus-, Hof- und Staatsarchivban (HHStA) található, szintén fontos forráscsoportok (Türkei I és az Ungarische Akten)³ álltak az érdeklődés homlokterében. Az iratanyag annyira nem szerepelt a köztudatban, hogy még az éveken át Bécsben (a HHStA-ban) magyar levéltárosként tevékenykedő, és a vonatkozó időszakot is alaposan kutató Szekfű Gyula sem használta őket kutatásai során.⁴ Az irategyüttes a dokumentumokban előkerülő témák szempontjából heterogénnek tekinthető, de a jelenleg	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

¹ Pálffy Géza: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006) 2. 538–559, itt: 550–551.

² A közelmúltban Juhász Krisztina Bocskai-levelet közölt az iratanyagból. Juhász Krisztina: List Štefana Bočkaja adresovaný mestu Banská Bystrica (Szerencs, 24. marca 1605.). In: Acta Historica Neosoliensia 19 (2016) 1. 78–88. A szövegközlés: 87–88.; Kereiter Júlia pedig Bethlen Gábor uralmának első szakaszából közölt dokumentumokat. Kreiter Júlia: Bethlen Gábor 1615./1616. évi moldvai válság alatti külpolitikája eddig ismeretlen források tükrében. In: Fons 28. (2021) 1. sz. 155–175.

³ Az említett két forráscsoportot Fazekas István ismertette már a magyar vonatkozású iratokról készített munkájában, a Türkei I iratainak egy részéről pedig már darab szintű jegyzéket is készített. Fazekas István: A Haus- Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, I. Levéltári leltárak 10. Budapest, 2015. 195–196., 491–510.; A darabonként kereshető segédletet lásd: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/BecsSeg/>

⁴ Bethlen Gáborról szóló könyvében megjegyzi, hogy további levéltári „halászatoknak” már nem sok értelmét látja. Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 255–256.

feltárt évkörből (1613) adódóan egyértelműen az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos dokumentumok dominálnak benne, úgymint a Báthory Gábor (1608–1613) és Bethlen Gábor (1613–1629) levelei és politikájukkal kapcsolatos jelentések (több tucatnyi jelentés Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánytól /1609–1618/ és Dóczy András szatmári főkapitánytól /1610–1618/, illetve a beosztottjaiktól vagy egyéb partiumi végvárok kapitányaitól), szakvélemények (a Haditanács részéről), illetve bizonyos török tisztviselőktől származó levelek eredeti vagy másolati példányai. A magyar vonatkozás ezek alapján tehát magától értetődő.

A források azonban kiterjednek a stájer, vend és a horvát végvidékre is, illetve a győri, az érsekújvári, a Kanizsával szembeni és a felső-magyarországi végvidékek ellátása kapcsán is számos dokumentum található az iratok között. A végvidéki zsoldfizetési nehézségekre és az Erdély védelmét szolgáló német és magyar katonaság felállításának problematikájára is láthatunk példákat, illetve bizonyos esetekben egészen személyes jellegű dokumentációk – mint például a győri építési írnok esete Hans von Breuner győri végvidéki főkapitánnyal (1606–1633), vagy Friedrich von Gaißberg ezredes saját katonáival való vitájának ügye – is megtalálhatók, amelyek a társadalomtörténet szempontjából tarthatnak számot érdeklődésre.

A rendi politika szempontjából is akadnak értékes dokumentumok, például a Thurzó György nádorral (1609–1616) való, Rudolf von Teuffenbach dunáninnen kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitány (1613–1619) kinevezéséről és a német katonaság királysági végvárakba történő beszállásolásáról, illetve Báthory Gábor megsegítéséről szóló levelezés. Báthory Gábor utolsó diplomáciai próbálkozásai és Bethlen Gábor hatalomra kerülése szempontjából pedig minden bizonnyal szolgál majd új adalékokkal a számos eredeti levél, jelentés, illetve szakvélemény, amelyek kiegészíthetik az eddigi, elsősorban a 19. században nagy mennyiségben megjelenő forráskiadásokban⁵ szereplő információkat.

Az áttekintett dokumentumok nagy része – legalább a fele – német nyelvű (Udvari Haditanács szakvéleményei, fogalmazványai, császári rezolúciók, különböző tisztviselők és végvári főkapitányok törökellenes és ellátmányokkal kapcsolatos panaszai és jelentései, Dóczy András szatmári főkapitány jelentéseinek túlnyomó többsége). Ezen kívül jócskán akadnak – nagyjából fele-fele arányban – magyar (kisebb várak kapitányai, erdélyi kötődésű személyek, oszmán végvidéki tisztviselők), illetve latin nyelvű levelek/jelentések is (Forgách Zsigmond jelentéseinek többsége, Radu Serban levelei), és elszórtan találhatunk olasz nyelvű dokumentumokat is (Andrea Negroni és Cesare Gallo jelentései) az átnézett dobozokban. A magyar nyelvű dokumentumokhoz általában készíttetek német nyelvű fordításokat is, amelyek többnyire – de nem minden esetben – mellékletként találhatók meg az adott dokumentum mellett. Bizonyos esetekben, amikor nagyobb mennyiségű levél érkezett, akkor egy dokumentumban összesítve kivonatolták őket német nyelven.

Az iratok között – értelemszerűen főleg az Expedit, vagyis a beérkező dokumentumokat tartalmazó egységekben – meglehetősen nagy arányban találhatók eredeti levelek (jelentések, instrukciók, stb.), ami szintén növeli az átnézett anyag forrásértékét.

⁵ A vonatkozó forráskiadások az 1613. évre a teljesség igénye nélkül: Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Transylvaniae. VI. (1608–1614), Budapest, 1880. 265–389.; Szilágyi Sándor: Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. In: Történeti Lapok 1–2. (1874–1875). 787–790., 802–805., 821–825., 836–840., 852–853., 867–870., 884–886.; Szilágyi, Sándor (szerk.): Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. 3–8.; Szilágyi Sándor (szerk.): Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. 1–7.; Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): Török-magyarkori Államokmánytár I. kötet. Pest, 1868. 110–115.; Szabó Károly: Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. Első közlemény. In: Történelmi Tár 1880. 444–448.; Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor levelei. Első közlemény. In: Történelmi Tár 1885. 209–215.

Az áttekintett iratok fizikai állapota egy-két lapszéli gyűrődéstől és némely esetben nedvesség általi károsodástól eltekintve meglehetősen jó – feltehetően amiatt, mert kevésbé kutatott anyagról van szó, ugyanis a fentebb említett, további bécsi forráscsoportok állapota korántsem ennyire jó már –, alig akad közöttük szakadás vagy jelentősebb, nedvesség okozta károsodás miatt nehezen olvasható dokumentum.

A kutatás módszere

A vállalt dobozokban található, 1613. évre vonatkozó leveleket dobozonként kronologikusan haladva darabszinten átnéztem, és mivel erről az anyagról még nem állt rendelkezésre segédlet, így darabszintű jegyzéket készítettem a 40–43. dobozok (4 db doboz) dokumentumairól, a jövőbeni kutatást megkönnyítendő rövid, sematikus tárgyleírást adva az ott fellelhető iratok tartalmáról. Ez gyakorlati szinten ezres nagyságrendű (kb. 0,6 iratfolyóméternyi) irat jegyzékbe vételét jelentette, hiszen egy-egy numerus alatt bizonyos esetekben tíznél is több – olykor több tíz – irat található, és a négy átnézett dobozban összesen 432 db numerust vettem jegyzékbe.

Az Excel táblázat formájában elkészített jegyzékben feltüntettem az iratok jelzetét (numerus szintig szűrhető módon), keletkezési helyét és idejét, a feladót, a címzettet, a dokumentum nyelvét és típusát (eredeti, fogalmazvány, stb.), és rövid, csupán sematikus, címszavas tárgyleírást adtam a tartalmukról. Ezen kívül igyekeztem átnézni a vonatkozó forráskiadásokat (főként Veress Endre⁶ és Eudoxiu de Hurmuzaki⁷ munkái, akik elsősorban a moldvai és havasalföldi vonatkozású források közreadására törekedtek), és amelyik forrást kiadták, azt külön jeleztem.

A numerusok növekvő sorrendben követik egymást – bizonyos, alább részletezendő, a dobozokba rendezés során kialakított kivételektől eltekintve –, azonban a jegyzékben értelemszerűen csak azok a numerusok szerepelnek, amelyek megmaradtak az Udvari Haditanács iratanyagából.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

Mivel, mint említettem, eddig a köztudatban kevésbé létező iratanyagról van szó, a közeljövőben mindenképpen szándékomban áll közülük releváns dokumentumokat közreadni, de akár tematikus tanulmányt is készíteni a feltárt anyagokról.

A talált dokumentumok közül szóba jöhet az Udvari Haditanács bizonyos, Báthory Gábor politikájával kapcsolatos opinióinak közzététele – Melchior Khlesl levelezésével és votumaival való összevetésével –, hiszen ezek árnyalhatják az eddig meglehetősen Erdély-központú képet a témát illetően. Szintén közzétételre érdemesek bizonyos, Báthory Gábor táborából készült jelentések, illetve a fejedelem utolsó napjait megörökítő levelek, amelyeket a mellette tartózkodó Abaffy Miklós írt Dóczy Andrásnak.

A kutatás során felmerült lehetőségként, hogy a párhuzamos levéltári anyagokat (ÖStA HHStA Türkei I és Ungarische Akten Allgemeine Akten; ÖStA KA Hofkriegs-Kanzleiarchiv; ÖStA Finanz-und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, illetve Reichsakten; MNL OL E 196 Magyar Karmara Archivuma, Archivum familiae Thurzó, MNL OL E 173 Magyar Karmara Archivuma, Archivum familiae Dóczy) is érdemes lesz áttanulmányozni a

⁶ Endre (Andrei) Veress (szerk.), Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești. Vol. VIII. Acte și scrisori. (1607–1613), București, 1935.

⁷ Euxodiu de Hurmuzaki (szerk.): Documente privitoare la Istoria Romanilor. Vol. IV. Part. 1. 1600–1649. București, 1882.

jövőben. Ugyanis az említett irategyüttesek az időszak levelezését illetően egymás komplementer anyagaiként is szolgálhatnak, és annak megállapítása is hasznos lehet, hogy mely iratoknak hol őrzik az eredetijét és a másolatát, illetve miért kerülhettek bizonyos dokumentumok az említett forráscsoportokba. Ez egy, az említett forrásokat keresztmetszetükben vizsgáló esettanulmány elkészítésével valósulhatna meg.

A feltárt iratanyag provenienciájával kapcsolatban is érdemes lesz a jövőben kutatásokat folytatni, hiszen, mint még alább részletezem, nyilvántartás (pl. pecsétek, fóliók) szempontjából nem minden esetben mutat egységes képet a HKR Akten iratanyaga. Ennek a kérdéskörnek a feltárása azonban további rész kutatásokat is igényel.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

A HKR Akten átnézett dobozaiban található iratanyag túlnyomó része sajnos nincsen ellátva fóliós számokkal. Mivel egy numeruson belül olykor több tíz fóliónyi irat is található, így nem mindig egyszerű a kutatás, ezért is hasznos, ha rendelkezésre áll egy darabszintű jegyzék. Az említettekből is látszik, hogy bár jelentős előrelépésnek számít, hogy a közelmúltban online is elérhetővé váltak az Udvari Haditanács lajstromkötetei (HKR Prot. Bände https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_Hofkriegsrat/),

azonban az ott megjelenített rövid bejegyzések nem feltétlen elegendők egy-egy téma részletes feltárásához – legalábbis abban az esetben biztosan nem, ha rendelkezésre állnak a vonatkozó iratok is, és ezek az 1610-es évekre nézve magyar vonatkozásban szerencsére többnyire rendelkezésre állnak –, hiszen a numerusok alatt található mellékletek is fontos részét képezik az adott iratnak.

Az iratok rendjét illetően fontos megjegyezni, hogy a 19. századi rendezés során egységekbe osztották őket. Az alapegységeket a bejövő (Expedít) és a kimentő (Registratur) iratok képezik. Amennyiben nagyobb mennyiségű irat keletkezett egy hónap alatt, úgy külön kezelték az adott hónap iratait, és a numerusokról jegyzéket illesztettek az elejére (pl. 1613. Expedít August, majd 1613 Registratur August). Amennyiben a fennmaradt iratok közül kevesebb irat tartozik egy-egy hónaphoz, úgy több hónapnyi bejövő, illetve kimenő (ezek külön-külön értendők, tehát egymást követik külön a bejövő és külön a kimenő iratok egységei) irategyüttesről egy közös numerusjegyzéket készítettek (pl. 1613 Expedít Jänner – Mai, 1613 Registratur Jänner – Mai).

Bizonyos esetekben egyes egységeket (mint például az 1613 júniusi és júliusi iratok) a dobozoláskor különválasztották, hogy optimálisan elférjenek a dobozban, ez azonban azt jelenti, hogy valamely hónapok előtt nem találhatók numerust jelölő jegyzékek, mivel azok az előző dobozban vannak az előző hónap iratai előtt. Az említettek miatt például a 40. dobozban az 1613. Juni Reg. a Nr. 68-cal kezdődik, míg az iratok első fele (a Nr. 68 előttiék) a következő, vagyis a 41. dobozban találhatók. Tehát ebben az esetben felborult a kronologikus rend. Ennek feltehetően a dobozokba való optimális elhelyezés lehetett az oka. Ebből kifolyólag tehát a dobozokban rejlő iratokat érdemes folyamatában, esetleg egy adott témához köthetően átnézni.

Az imént említettekhez kapcsolódik, hogy az uralkodó távollétében ekkor az udvartartás huzamosabb ideig kettéosztva működött, ami jelentősen megnövelte az iratforgalmat, ezért is válhatott lehetővé, hogy egy évre vonatkozóan ekkora mennyiségű irat keletkezessen. Ekkor ugyanis I./II. Mátyás az 1613. évi pozsonyi országgyűlést követően először Regensburgban, majd Linzben tartózkodott, és Ferdinánd főherceg maradt Bécsújhelyen. Ebből adódóan az Udvari Haditanács is kettéosztva működött, így többségében fennmaradtak mind a Bécsben hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok (hinterlassene Geheime und

deputierte Räte), mind a Bécsben Hátrahagyott Udvari Haditanács (Hinterlassener Hofkriegsrat), illetve az uralkodó környezetében tartózkodó Jelenlévő Haditanács (Anwesender Hofkriegsrat) írásos véleményei is, amik a jövőben további vizsgálatok tárgyát képezhetik, összevetve a már kiadott dokumentumokkal (pl. Melchior Khlesl levelei,⁸ illetve írásos véleményei⁹), ami a korabeli döntéshozás mechanizmusaihoz vihet majd közelebb.

A már érintett, fóliókkal kapcsolatos megjegyzés további kérdéseket vet fel. A fólióval ellátott dokumentumok többségén ugyanis megtalálható a Kriegsarchiv pecsétje, azonban a pecsétek és a fóliószámok típusa között is megfigyelhetünk különbségeket. A fóliószám nélküli iratokon pedig többnyire csak a numerus található meg, levéltári pecsét nem szerepel rajtuk. Mint korábban említettem, a jelenség okainak feltárása további kutatásokat igényel a jövőben, ami talán segíthet az iratanyag provenienciájának feltárásában.

A jövőben szükséges lesz vizsgálatot folytatni annak érdekében is, hogy egyértelművé váljon, a numerussal ellátott iratok valóban egyeznek-e a lajstromkötetek numerusaival, illetve mely iratok – esetleg mellékletek – kerülhettek át más, mesterségesen létrehozott irategyüttesekbe, mint például az ÖStA HHStA Türkei I vagy az Ungarische Akten Allgemeine Akten, vagy éppen a Kriegsarchivban található Alte Feldakten nevű forráscsoportba.

Mivel a HKR Akten az 1557 és 1618 közötti időszakban meglehetősen bőséges iratanyaggal rendelkezik (55 db doboz), ezért az elvégzett iratfeltárásom csupán a töredékét teszi ki a forráscsoportnak, különösen, ami az 1610-es éveket illeti (az 1610 és 1619 közötti időszakra nézve 23 db doboznyi irat áll rendelkezésre).

Úgy tűnik, hogy a 19. századi rendezés során a levéltárosok bizonyos, dátum nélküli dokumentumokat nem a keletkezési idejüknek megfelelően helyeztek el – ez a jelenség is felvet további kérdéseket a provenienciát illetően –, így találhatunk az iratok között egyértelműen az 1630-as évek elejéről származó, Brandenburgi Katalinnal való tárgyalást tartalmazó levelet is. Az 1613 decemberi levelek között is akad 1614-es keltezésű.

Feltehetően a korábbi kutatók tevékenysége következtében bizonyos iratok átkerültek más helyre, így például az 1613 Reg. Jänner – Mai egységen belül vannak bizonyos dokumentumok, amelyek a 19. századi listán a helyükön szerepelnek, azonban feltehetően véletlenül – esetleg egy korábbi kutató véletlenül rosszul helyezte vissza őket – másik hónap dokumentumai közé kerültek.

Az Expedit és Registratur iratok közötti különbség a kutatás szempontjából abban mutatkozik meg, hogy az utóbbihoz tartozó iratok nagyobb paleográfiai felkészültséget igényelnek, hiszen a fogalmazványok igen elnagyolt külalakkal rendelkeznek, számos esetben sok áthúzással, javítással, kiegészítéssel, néha már-már követhetetlen módon. Ezen kívül megfigyelhetők duplumok is, hiszen olykor megküldték másolatban a másik félnek (Ferdinánd főhercegnek vagy I./II. Mátyásnak) is, amit kiküldtek egy adott jelentésre adott válaszként.

Ezen túl a Registraturban szereplő fogalmazványok eredeti, tisztázott példányai jó eséllyel megvannak a mindenkori címzett családi levéltárának vonatkozó iratai között, amennyiben az rendelkezésre áll a kutatás számára (az MNL OL E 196 jelzet alatt található, Thurzó család

⁸ Khlesl 1610-es évek elején írt leveleit lásd: Hammer-Purgstall, Joseph von: Khlesl's des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias, Leben. Dritter Band. Wien, 1850. 3–672.

⁹ Cziráki, Zsuzsanna: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. In: Levéltári Közlemények, 83. (2012) 319–369.; Cziráki, Zsuzsanna: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: Kármán, Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): Bethlen Gábor és Európa. Budapest, 2013. 77–102.

vagy az MNL OL E 173 jelzetű Dóczy család levéltárának átnézése például remek esettanulmányként szolgálhat erre a kérdésre, hiszen Thurzó György nádornak és Dóczy Andrásnak is számos levelet küldtek ki a megnevezett intervallumban.).

Kelt: Szeged, 2022.09.20.

Szabó J.

kutató aláírása